

THE LEGISLATIVE ACTIVITY OF THE RULERS IN THE FIRST BULGARIAN STATE

Радослав Смаилов

Въведение:

През първите десетилетия от основаването на Дунавска България, владетелите ѝ прилагат обичайното право, характерно за двата етноса – славяни и прабългари. С течение на времето и с нарастване на международния ѝ авторитет, българската държава възприема като източници на правни норми утвърдени чужди правни системи. Изследването на законотворческата дейност в Първата българска държава показва, че макар в нея римското право никога да не било пряко приложимо, то е оказало сериозно влияние върху законодателните актове на нейните владетели и то основно чрез Византия. От римската правна система са възприети базови принципи и норми, въпреки че обективно погледнато те са претърпели значителни промени в българското средновековно право.

1. Историческото наследство на византийското и римското право.

Отдавна установен исторически факт е, че византийското право по същество е продължение на римското право, но с отчетливо християнско влияние. Повечето изследователи са на мнение, че в своето развитие след управлението на Юстиниан I (527–565) до падането на Константинопол през

1453 г. под властта на Османската държава, то следва неотклонно римските правни традиции. Според някои от авторите, от своя страна византийското право оказва значително влияние върху западните правни системи през Средновековието и след това, по време на Европейския ренесанс чрез Кодекса на Юстиниан Велики (*Corpus Juris Civilis*)¹. Като най-важен сборник от закони на византийското право обаче се посочва „Еклога“ (η εκλογή=избор), издадена вероятно през 726 г. от името на император Лъв III (717–741) и неговия син Константин V (741–775). Уникалността на този сборник се крие във факта, че това е първият основен римско-византийски правен кодекс, издаден на гръцки, а не на латински език².

Всъщност същественото влияние, което византийското право оказва върху Източният и Западният свят не може да бъде разбрано без проследяване на развитието на византийското светско право от времето след Юстиниан до средата на IX век. Преди управлението на Юстиниан I римските закони се различават в различните региони и много си противоречат. Римляните се опитват да систематизират правния кодекс през пети век, но не завършват процеса. Юстиниан създава комисия от адвокати, която да състави единен кодекс, като изброява всеки закон по предмет, за да може лесно да се направи справка. Това решение не само служи като основа за правото във Византийската империя, но оказва основното влияние върху развитието на каноническото право на Римската църква и става основа на законодателството в много европейски страни. Кодексът на Юстиниан продължава да има голямо влияние върху международното публично право даже и до днес.

По време на управлението на император Ираклий (610–641) изучаването и преподаването на римското право е силно застъпено в научните школи. За съжаление има много малко исторически сведения за приложението както на светското, така и на каноничното право през т.нар. от изследователите „тъмни векове“ (приблизително от 650 до 850 г.)³. Неговият наследник Лъв III след като опазва империята от набезите на арабите, успява да консолидира държавната администрация, която през предходните години на анархия е

¹ Macura M., “Byzantine Law as a Nursery Garden for Legal Transplantsplants with specific review of Dusan's Code”, in: *Proceedings of the Faculty of Law in Novi Sad*, 1/2020, pp. 519–530

² Angelini P., “The Reception of Byzantine law among the slav population: A comparative perspective”, in: *Cyril and Methodius: Byzantium and the World of the Slavs.*, Thessaloniki, 28-30 November 2013, pp.414-424

³ Biliarsky I., “Word and Power in Mediaeval Bulgaria”, Boston: Brill, 2011, p.264

напълно дезорганизирана и провежда редица граждански реформи. Императорът премахва системата за предплащане на данъци, която засяга сериозно по-богатите собственици; променя статута на крепостните селяни в свободни наематели и реформира семейното, морското и наказателното право. Историческо нововъведение е замяната на смъртното наказание с осакатяване и глоба. Новите законодателни мерки са въплътени в нов кодекс, наречен „Еклога“, публикуван през 726 г.

В началото промяната среща известна съпротива от страна на благородниците и висшето духовенство, която постепенно отслабва. Причината за законодателната реформа е не само новата ситуация в държавата, но и един доста тривиален факт. До законодателните промени в сила е Юстиниановият кодекс, почиващ на римското право. По сведения на съвременници, обаче приложението му среща големи трудности дори в столицата, вероятно заради необходимостта от нови по-точни преводи и коментари на гръцки. Разбира се, такива съществуват и са направени от учените по право още по времето на Юстиниан и веднага след това (т.нар. схоластики). Но по времето на Лъв III и Константин V приложението на кодекса особено в провинциите става почти невъзможно⁴. Историците, изследващи византийското право посочват, че нарастващите затруднения налагат като временна мярка използването на компактни и относително прости ръководства, наречени *leges speciales*, като *Nomos Georgikos* и *Nomos Mosaikos*, които не предполагат широки познания по римското право⁵

Именно изхождайки от тези затруднения и воден от идеята да заздравя основите на империята си, Лъв III предприема промяната. На пръв поглед самата „Еклога“ изглежда подходящ вариант за решаване на проблема с недостъпността на римското право в самата Византия, а с течение на времето се оказва с нарастващото значение за дипломатическите мисии на византийските императори спрямо съседните новопокръстени държави.

Продължителността на транспонирането му в различни съседни правни системи се дължи и на факта, че следващите императори чрез упорита работа,

⁴ Honoré T., „Justinian's Digest: Character and Compilation”, Oxford Scholarship Online, 2011, pp.33

⁵ Sarris P., „Large Estates and the Peasantry in Byzantium c. 600-1100”, *Revue belge de Philologie et d'Histoire* Année 2012 90-2 pp. 429-450

го модифицират в съответствие с нуждите на обществото. От съвременна гледна точка може да се каже, че Еклогата постига голям напредък в областта на хуманизацията на наказателното право и допринася за развитието на превенцията на престъпността.⁶ Също така тя подобрява съдебния процес тъй като е съставена на разбираем и достъпен, дори за не прависти език, за разлика от предишни закони и кодекси. Освен това Еклогата притежава и друг новаторски момент, с нейна помощ се извършва стройна организация на съдебната система, тъй като определя заплатите на съдиите. Това е съществена стъпка за намаляване на корупцията, която разкъсва Византийската империя по това време.

2. Адаптация на византийско право в правната система на Първата българска държава.

Историческите сведения за законодателната дейност на българските владетели в Първата българска държава започват с управлението на хан Крум (803-814). За да затвърди вътрешния ред в държавата, ханът приема необходимо законодателство, което да замени обичайното право на прабългарите и славяните. Всъщност както Б. Димитров отбелязва: *„Сведението за Крумовото законодателство не е писано от съвременен на епохата хронист, а 150 години по-късно във византийския енциклопедичен сборник Свидас“.*⁷ Свидас описва разпадането на Аварския хаганат и по този повод пресъздава разговор между хан Крум и аварските пленници относно причините за загубата им. Пленниците посочват като такива моралния упадък, пиянството, подкупите, кражбите и други подобни престъпления. Респектиран от чутото хан Крум създава строги закони срещу тези и подобни явления. Вероятно законите са приети на специално свикан племенен събор между 805 и 807 г. Крумовото законодателство се явява единственият български правен документ от езическите времена. От друга страна, П. Ангелов в своя труд *„Българско средновековие“* отбелязва: *„Късните сведения за Крумовото законодателство ни задължават да бъдем внимателни в оценката му...Не може да се приеме сведението в „Свидас“, че за да се пребори с пиянството,*

⁶ Humphreys M., “Law, Power, and Imperial Ideology in the Age of the Iconoclasts, pp. 680–850,” Oxford: Oxford University Press, 2015, p.45

⁷ Димитров Б., “12 мита в българската история”, КОМ, 2005, с.32

хан Крум заповядал да бъдат изкоренени лозята в България.“⁸ Изследователите разделят Крумовите закони на три групи според предназначението им: за защита на частната собственост, за утвърждаване на държавната власт и за утвърждаване на новите феодални отношения, като в книгата си „Династията на Крум“, Пл. Павлов отбелязва, че: „...Попадналият в Московска Русия поствизантийски интелектуалец Максим Грек (1470-1556), който имал и български родови корени, превежда частта от енциклопедията „Свидас“ с поучителния разказ за законите на Крум..., като въпросният превод със сигурност е четен от руския цар Иван Грозни (1547-1584) като пример за законодателната дейност на един древен владетел.“⁹

По мнение на С. Стефанова „Като цяло Крумовото законодателство е отражение на социалните отношения в българското общество по онова време, със своя наказателен характер ни дава сведения за характера на съдебния процес и последиците от неспазването на разпоредби“.¹⁰ Може да се каже, че законите на хан Крум имат важен принос за консолидацията на прабългари и славяни, защото им дават равни права и ги натоварват с равни задължения.

Споменатите в първата част византийските сборници със закони са преведени едва след християнизацията на българската държава. Приобщаването на новопокръстената държава към културната орбита на Византийската империя след утвърждаването на християнството като официална религия се изразява и в усвояването на нейната правна система. Както И. Билярски отбелязва „Огромно е влиянието на правната система на Константинопол, която е акумулирала в себе си традициите на римското право.“¹¹ Въпросът за това кога и по какъв път са проникнали тези византийски законови текстове в ранносредновековната българска държава отдавна привлича вниманието на изследователите. Историческите сведения от онези времена обаче са хронология на Покръстването и не съдържат информация дали в България са били изпращани от Византия някакви юридически текстове. В научните среди като косвено свидетелство за това се приемат „Отговорите на

⁸ Ангелов П., „Българско средновековие“, изд. „Полис“, 2013, с.69

⁹ Павлов П., „Династията на Крум“, изд. „Българска история“, 2020, с.56

¹⁰ Стефанова С., „Крумовите закони“, https://www.academia.edu/17197387/Крумовите_закони, 22.02.2021

¹¹ Biliarsky I., „Word and Power in Mediaeval Bulgaria“, Boston: Brill, 2011, p.264

папа Николай до българите“ (Responsa Nicolai ad consulta Bulgarorum) от които става ясно, че княз Борис I - Михаил (852-889) е отправил молба към папа Николай I (858-869) да му бъдат изпратени закони. В отговор папата му изпраща книги, съдържащи светска регламентация и канонично право.

Тези сведения водят до логичното предположение, че българският владетел е поискал и получил такива и от Константинополския патриарх Фотий (858-867; 877-886). В подкрепа на подобно твърдение може да се посочи „Посланието“ на патриарх Фотий до българския княз, в което на много места се говори за това, че добрият владетел трябва да се визира в законите. Така се потвърждава тезата, че непосредствено след приемането на християнството на българския владетел са изпратени законови текстове.

Въпросът с приемането на византийското право в новопокръстената държава е разгледан в една студия на В. Златарски от 1914 г.. Авторът ѝ анализира подробно „Отговорите на папа Николай до българите“, заедно със съдържащото на най-ранния славянски препис на Номоканона от XIV титულa – „Ефремовската кормчая“ и достига до следния извод: някои от въпросите, които българският владетел отправя към папата имат отношение към византийската църковна практика и до различни правни казуси регулирани от тогавашните византийски закони.¹² Златарски приема, че на българският владетел е предоставен каноничен сборник, създаден специално по нареждане на патриарх Фотий, а към него са били прикрепени Еклогата и нейните продължения - Земеделският и Морският закон. Изказаното от него становище се възприема трайно в българската историческа наука.

По този повод Н. Радева отбелязва, че *„Източниците на българското средновековно право, повлияни от римското право и прилагани в средновековната българска държава са: Византийската Еклога, Славянската Еклога, Законът за съдене на людетe (ЗСЛ), Земеделският закон, прилагани по времето на Първата българска държава.“*¹³ Според М.

¹² Златарски В., „Какви канонически книги и граждански закони Борис е получил от Византия“, ЛБАН, I, 1914, с.79-116

¹³ Радева Н., „Рецепция на римското право в средновековна България“, в: Годишник за правни и исторически проучвания – Annual of Legal and Historical Studies, Книжка 6, година VI, 2017, сс.44-56

Андреев „Те са използвани и по време на Втората българска държава заедно със Синтагмата на Матей Властар и царските грамоти.“¹⁴

Така колкото и устойчиво да било приложението на обичайното право в дохристиянска България, след покръстването си българският владетел, подкрепян от църквата демонстрирал желание и политическата воля да наложи нов тип закони, които са в съответствие с християнския характер на държавата. За ЗСХ в своя труд „Елит и власт в Средновековна България“, Р. Комсалова отбелязва: „Този своеобразен остракизъм вероятно е отглас от родовото минало, когато родово-племенните социални структури са регулирали спазването на установените правила на поведение, произтичащи от т.нар. обичайно право, което сега е заменено, от една страна, с християнския морал и принципите на римското право, а от друга – с държавната и църковната институция“.¹⁵

Разбира се приемането принципите на византийското право в българското законодателство не е буквално. То е в съответствие с развитието на обществените и феодалните отношения по това време. От анализа на източниците се установява, че известни отклонения от византийските наказателни санкции са направени в Закона за съдене на людете, в който някои от членовредителните наказания са заменени или могат да бъдат заменени от съда с църковни епитимии или с поробване.

Законът за съдене на людете е най-древният писмен законодателен паметник създаден изцяло в България по времето на княз Борис малко след приемането на християнството от българите през 864/5г. Това е периодът на развитие на българската феодална държава, укрепване на държавната власт. Въвеждането на християнството като официална държавна религия санкционира възникващия феодален правен ред и допринася за укрепването на позицията на феодалите-боляри. Въвеждането на закона регулира феодалните, социални и икономически отношения и подпомага за тяхното по-нататъшно развитие. Правната му основа е Византийската Еклога, но е значително модифициран в съответствие с условията на българската феодална държава и нормите на българското обичайно право. Оригиналният текст на

¹⁴ Андреев М., „Избрани трудове“, УИ „Св. Климент Охридски“, 2013, сс. 341-372

¹⁵ Комсалова Р., „Елит и власт в Средновековна България“, изд. „Парадигма“, 2014, с.76

Законът за съдене на хората не е оцелял. Най-древната и най-близка до оригинала е кратката руска версия на закона според т. нар. Списък на Румянцев.

Законът за съдене на хората, състоящ се от 32 глави, повдига множество правни въпроси, които се отнасят до престъпления, свързани с приемането на християнството (въпроси относно санкциите, които трябва да бъдат наложени на езичниците - Глава I), престъпления срещу обществения морал и християнския морал (прелюбодеяние, нарушаване на правото на църковно убежище, идолопоклонство, отстъпничество) и престъпления срещу собствеността (палежи, някои видове кражби - глави IV-XII). Наказанията, предвидени за тези престъпления са различни - смъртното наказание, самонараняване, телесното наказание, продажбата на виновния в робство, експулсирането и налагането на пост. Според Я. Христов *“Със замяната на членовредителните наказания с поробване се избягва създаването на инвалиди, които да са в тежест на обществото и се запазва стопанската активност на осъдения”*.¹⁶

Новаторски момент са разпоредбите, установяващи принципите, на които се организира нов съдебен процес (глави II, VII а, XVI, XVIII, XX и част от глава XXX а). Законът задължава съдиите да не разглеждат дела без свидетели, уточнява кой може да бъде свидетел и какъв трябва да бъде техният брой, а също така говори за оценката на свидетелството от съда. Установяването на тези принципи на процеса е реакция срещу предишната съдебна система, основана на самопризнанието на обвиняемия, изтръгнато след изтезания.

Законът за съдене на хората разглежда и редица въпроси, свързани с имуществените и семейните отношения и запазването на определени форми на робство. Това са решенията относно отговорността на собственика на крадеца-роб за вредите, причинени от последния, относно правото на военнопленник да получи свобода срещу откуп, относно отговорността на лицето, което е взело коня в употреба и не го е върнал в безопасност, относно връзката между съпрузите и причините за развод (глави XIX, XXII, XXV, XXX, XXX а). Една от

¹⁶ Христов Я., “Някои бележки към Закона за съдене на хората и робството в новопокръстена България”, в: *Studia Iuridico-Historica*, I/1, 2012, сс.18–23

главите на закона (глава III) е посветена на въпросите на военното право и установява процедурата за разделяне на военната плячка.

Със създаването на този закон българският владетел дава възможност на хората да разберат характеристиките и социално-икономическата структура на феодалното общество, която се оформя в България и отношенията между членовете на това общество. Адаптацията на византийските закони, както и приемането на християнството, трябва да се разглежда в перспективата на централизиране и укрепване на политическа власт и българският владетел е много прагматичен при използването ѝ срещу болярството. Разгледаните глави от Закона за съдене на хората са свидетелство, че намерението на законодателят е в Средновековна България всички да спазват еднакво и всеки опит за изземване функциите съдебните власти ще води до подвеждане под строга наказателна отговорност. Липсата на класово разделение при постановяване на присъдите за разлика от практиката на други държави е индикация за равенство на всички нарушители, независимо от етническата и класовата им принадлежност.

По-нататъшното си развитие и обогатяване средновековното законодателство претърпява при управлението на цар Симеон (893–927). Симеон получава образование в Константинопол от най-видните учители. Византийските аналити го наричат „полугрък“ и по тази причина той е горещ привърженик на идеята, че освен просветителската дейност на Църквата държавата също носи отговорност за своите поданици. Следователно преводите от гръцки на славянски език на византийски закони са направени в самия му дворец под негово лично ръководство. По негово време започват компилациите от византийските граждански и канонични сборници. В историческите свидетелства се казва, че царят е участвал лично в трудните преводи; но очевидно тези думи трябва да се отнасят до компилациите, а не към чистите преводи. Така в България през X век се появява двойна юридическа литература, а именно чисти преводи от гръцки и компилации от византийски и римски материали.

Заклучение:

Така след задълбочен преглед на историческите източници се стига до заключението, че средновековните български владетели от Първата българска

държава правораздават въз основа на трансформираните от римското право във Византийска Еклога, Славянска Еклога, Закон за съдене на хора и различни римски правни норми. Голямото значението на законодателната реформа за българската правна система може да се обясни по следния начин. По онова време съдията не е имал законово право за самостоятелно решение на юридически казус; той трябва да го намери сред примерите. Тъй като социалните отношения бързо и сериозно се променят, той не може да открие решението нито в прецедентите, нито в обичаите. Точно византийските закони са особено важни. Гражданските съдилища понякога биха могли да намерят основа за своите решения в стари обичаи, но за църковните е било напълно невъзможно да го направят. Следователно тези законодателната реформа значително облекчава правораздаването по онова време.

Литература:

1. Ангелов П., “Българско средновековие“, изд. “Полис“, 2013, с.69
2. Андреев М., “Избрани трудове,“, УИ „Св. Климент Охридски“, 2013, сс. 341-372
3. Димитров Б., “12 мита в българската история“, КОМ, 2005, с.32
4. Златарски В., “Какви канонически книги и граждански закони Борис е получил от Византия“, ЛБАН, I, 1914, с.79-116
5. Комсалова Р., “Елит и власт в Средновековна България“, изд.“Парадигма“, 2014, с.76
6. Павлов П., „Династията на Крум“, изд. “Българска история“, 2020, с.56
7. Радева Н., “Рецепция на римското право в средновековна България“, в: Годишник за правни и исторически проучвания – Annual of Legal and Historical Studies, Книжка 6, година VI, 2017, сс.44-56
8. Стефанова С., “Крумовите закони“, https://www.academia.edu/17197387/Крумовите_закони
9. Христов Я., “Някои бележки към Закона за съдене на хората и робството в новопокръстена България“, в: Studia Iuridico-Historica, I/1, 2012, сс.18–23
10. Angelini P., “The Reception of Byzantine law among the slav population: A comparative perspective“, in: Cyril and Methodius: Byzantium and the World of the Slavs., Thessaloniki, 28-30 November 2013, pp.414-424
11. Biliarsky I., “Word and Power in Mediaeval Bulgaria“, Boston: Brill, 2011, p.264
12. Chitwood Z., “Byzantine Legal Culture and the Roman Legal Tradition, 867–1056“, Cambridge University Press, 2017, pp 16-44
13. Honoré T., “Justinian's Digest: Character and Compilation“, Oxford Scholarship Online, 2011, pp.33
14. Humphreys M., “Law, Power, and Imperial Ideology in the Age of the Iconoclasts, pp. 680–850,“ Oxford: Oxford University Press, 2015, p.45
15. Macura M., “Byzantine Law as a Nursery Garden for Legal Transplantsplants with specific review of Dusan's Code“, in: Proceedings of the Faculty of Law in Novi Sad, 1/2020, pp. 519–530

16. Sarris P., “Large Estates and the Peasantry in Byzantium c. 600-1100”,
Revue belge de Philologie et d'Histoire Année 2012 90-2 pp. 429-450

Radoslav Smailov

The main purpose of this scientific paper is to present the nature and peculiarities of the legislative activity of the rulers in the First Bulgarian state. Since its very beginning, the state had been under the influence of two schools of law - the Eastern and the remnants of the Western Roman Empire, but the change in socio-political conditions after Christianization required legislative reform.

Key words: legislative activity, ruler, First Bulgarian state, Eclogue